

УДК 159.938.3:378

ІНТЕРПРЕТАТИВНІ МЕХАНІЗМИ В ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Заграй Л.Д., д. психол. н.,
професор, завідувач кафедри соціальної психології
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті висвітлено питання чинників формування фрустраційної толерантності особистості. Розглянуто роль інтерпретативних механізмів у формуванні фрустраційної толерантності як психологічної стійкості особистості до впливу складних ситуацій. Розкрито інтерпретативні механізми, зокрема семіотизацію як означування фрустраційної ситуації. Обґрунтовано застосування психосемантичного методу в дослідженні рівнів семіотизації (продуктивної, пасивної). Визначено показники продуктивної й пасивної семіотизації. Виявлено співвідношення між рівнями фрустраційної толерантності й когнітивної диференційованості.

Ключові слова: фрустраційна толерантність, когнітивна диференційованість, інтерпретація, семіотизація, інтерпретативні механізми, психосемантичний метод.

В статье раскрыт вопрос факторов формирования фрустрационной толерантности личности. Рассмотрено значение интерпретационных механизмов в формировании фрустрационной толерантности как психологической устойчивости личности к влиянию сложных ситуаций. Раскрыты интерпретационные механизмы, в частности семиотизация как ознакомление фрустрационной ситуации. Обосновано использование психосемантического метода в исследовании уровней семиотизации (продуктивный, пассивный). Определены показатели продуктивной и пассивной семиотизации. Выявлено соотношение уровней фрустрационной толерантности и когнитивной дифференцированности.

Ключевые слова: фрустрационная толерантность, когнитивная дифференцированность, интерпретация, интерпретационные механизмы, семиотизация, психосемантический метод.

Zahrai L.D. INTERPRETATIVE MECHANISMS OF INDIVIDUALS WITH DIFFERENT LEVELS OF FRUSTRATION TOLERANCE

The article highlights the issue of factors, which form the frustration tolerance of an individual. The role of interpretive mechanisms in forming frustration tolerance as an individual's psychological resistance to situations' effects has been examined. The author analyses interpretative mechanisms – semiotization as designating frustration situation. The use of psychosemantic method in the study of semiotization levels (productive and passive ones) has been proved. The correlation between levels of individual's frustration tolerance and cognitive differentiation has been found out.

Key words: frustration tolerance, cognitive differentiation, interpretation, semiotization, interpretative mechanisms, psychosemantic method.

Постановка проблеми. Проблема дослідження фрустрації завжди була й залишається актуальною в психології, оскільки вона пов'язана із соціально-психологічною адаптацією, стресостійкістю, копінгом (подолання) особистості. Це ті питання, на які дослідники постійно шукають відповіді, намагаючись з'ясувати умови, чинники, механізми, які сприяють стійкості особистості, здатності долати перешкоди, вирішувати складні життєві ситуації, кризи й при цьому розвиватися, набувати нової якості. Особливо в цій площині важливим є розгляд питання фрустраційної толерантності як якості, що зумовлює стійкість до несприятливих ситуацій, і з'ясування чинників, які впливають на неї. На нашу думку, розгляд саме в такому ракурсі анонсованої проблеми дозволить вирішити питання формування фрустраційної толерантності з метою підвищення життєстійкості осо-

бистості, особливо в періоди змін і нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують численні дослідження, присвячені проблемі фрустрацій особистості. Деякі вчені розглядають фрустрацію як стан (Г. Абрамова, Ф. Василюк, Л. Гримак, О. Леонтьєв, Н. Логінова, В. Роменець), інші – як психологічне явище (Л. Берковиц, Дж. Браун, Дж. Доллард, Л. Дуб, С. Розенцвейг) чи як чинник поведінки (М. Дойч, Г. Зіммель, Д. Майерс, Н. Тимашев, К. Райт та інші).

Фрустрованість особистості в психологічній літературі визначається як ступінь підвищеної чутливості до дії травмуючих факторів, тоді як толерантність до фрустрації обумовлює стійкість до несприятливих факторів або сприяє послабленню реактування в результаті зниження чутливості до їх впливу. Фрустраційна толерантність,

таким чином, є ступенем реагування на несприятливі обставини життєвих ситуацій, а фрустрованість передбачає міру травмованості впливом життєвих невдач, що зумовлено дією несприятливих зовнішніх факторів. Тому розрізняють поняття фрустраційної ситуації, стану фрустрації та реакції на фрустрацію. Саме реакція на фрустрацію і є об'єктом нашого дослідження.

У психологічних дослідженнях фрустраційну толерантність тлумачать як здатність людини долати життєві труднощі без втрати психологічної адаптації (С. Розенцвейг та Н. Тарабріна); систему позитивних установок, сукупність індивідуальних якостей, систему особистісних і групових цінностей (Г. Солдатова, Л. Шайгерова); психологічну стійкість до фрустраторів, в основі якої лежить здатність до адекватної оцінки ситуації та передбачення виходу з неї (Л. Мітіна, Ю. Попик) [1; 7; 9, с. 6]. Відповідно, різні люди можуть по-різному витримувати однаковий рівень напруги, що зумовлено різним досвідом переживання таких ситуацій, володінням техніками опанування в критичних ситуаціях. Як зазначають Н. Левітов, Д. Майерс та деякі інші вчені, існує певна порогова величина рівня напруги, перевищення якої веде до якісно нових впливів на поведінку. Цю величину називають толерантністю до фрустрації [3]. На думку дослідників, толерантність як інтегральна характеристика тлумачиться як здатність особистості в кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем із метою відновлення її нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації. Отже, однією з провідних характеристик толерантності є стійкість, яка може розглядатися як інтегральна характеристика особистості, що забезпечує її стабільність, адаптивність в умовах фрустраційних і стресогенних впливів критичних ситуацій.

Американський психолог С. Кобейс як базову психологічну основу стійкості розглядає оптимістичну спрямованість; впевненість у собі; здатність контролювати події; прагнення до перевірки власних сил. Стійкість трактується як успішність поведінки (оптимальний та ефективний репертуар реакцій), безпосередній стиль атрибуції. Російські дослідники Л. Асейкіна, Н. Левітова фрустраційну толерантність пов'язують із компетенцією суб'єкта. На нашу думку, така компетенція значною мірою залежить від інтерпретативної продуктивності індивіда, під якою ми розуміємо здатність людини рефлексивно аналізувати події, ситуації. На важливості розуміння, інтерпретації під час вирішення складної фрустраційної ситуації наголошує А. Еліс. Автор когнітивно-поведінкової терапії вва-

жає, що низьку фрустраційну толерантність спричинюють нераціональні думки [11]. Таку ж ідею підтримує дослідник В. Менделевич, який вважає, що успіх вирішення критичної (фруструючої) ситуації значною мірою зумовлений ставленням особистості до навколишнього світу, що передбачає спрямованість на трансформацію складної ситуації чи уникнення її [6]. Як зазначає С. Кобейс, люди з недостатньо розвинутими процесами когнітивного оцінювання неспроможні контролювати навколишній світ. Отже, незважаючи на те, що дослідники прямо не вказують на роль інтерпретації у фруструючій ситуації, імпліцитно вона присутня, а тому можна припустити, що важливим чинником, який визначає рівень фрустраційної толерантності, є сприйняття, розуміння, інтерпретація ситуації, що ґрунтуються на когнітивних оцінках.

Постановка завдання. У дослідженні ми послуговуємося тлумаченням фрустрації як психологічної стійкості до фрустраторів, яка визначається сприйняттям, розумінням, інтерпретацією ситуації. Однак у дослідженнях, які розглядають у такий спосіб фрустраційну толерантність, залишаються неокресленими механізми її формування. Ґрунтуючись на тлумаченні фрустраційної толерантності як психологічної стійкості, що визначається інтерпретацією складної ситуації, можна вести мову про роль інтерпретативних механізмів.

Мета статті – проаналізувати інтерпретативні механізми; виявити специфіку інтерпретативних механізмів в осіб із різним рівнем фрустраційної толерантності.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в нашому дослідженні розглядаються інтерпретативні механізми, які визначають фрустраційну толерантність особистості, необхідним є звернення до герменевтичної парадигми, яка дозволяє розглядати психічну реальність людини як текст. Спираючись на сучасні постструктуралістські ідеї про те, що не тільки свідомість особистості, а й дії людини, її події життя уподібнюються сумі текстів, які підлягають розумінню й інтерпретації, П. Рікер зазначає, що дія може бути прочитаною, оскільки вона формується із знаків, правил, норм, значень. Дії, як і знаки, може мати різний зміст, кожен раз набуваючи нового значення, розуміння якого вимагає спеціальної роботи. Ідеї постмодернізму дозволяють розглядати життя, усю реальність як текст, сконструйований на основі культурних взірців і створений суб'єктом за допомогою мови. Тому можна припустити, що в кожній культурі можуть існувати свої моделі реагування на ті чи інші фрустраційні ситуації.

Світ, який сприймає людина, завжди постає перед нею в її власному переживанні та особистісній інтерпретації. Будь-яка інтерпретація ґрунтується на попередньому досвіді. Сприймаючи будь-яку ситуацію, особистість ніби «пропускає» її через призму власного досвіду, точніше, через певні схеми, кліше, завдяки яким відбувається розпізнавання, інтерпретація ситуації, і тільки тоді можливе відображення та її оцінка. У результаті осмислення й інтерпретації події й ситуації набувають певного значення, переводяться людиною в структурну форму або вміщуються в уже наявну структуру та включаються в досвід. Процес інтерпретації передбачає семіотизацію (спосіб означування певної знакової форми). Герменевтична процедура діє чи здійснюється в семіотичній ситуації, оперує об'єктами семіотичної природи; її перебіг є фактично семіотичним процесом. Із семіотичної точки зору процес інтерпретації є послідовною трансформацією сукупності смислів, які утворилися в реципієнта на початкових стадіях розуміння тексту, аж до того моменту, коли в нього з тих чи інших причин припиняється ця діяльність [5, с. 31].

Семіотичний підхід зумовлює такий спосіб аналізу об'єкта дослідження, який визначається не природою об'єкта, а своєрідним «семіотизуючим» поглядом на світ, що висвітлює та досліджує в ньому семіотичні структури [4, с. 6]. Семіотичний погляд на світ вбачає у всьому знак, що кодує дещо, що стоїть «за ним», символізує дещо, що приховане за ним, або сигналізує про це «дещо». Семіотичний погляд на світ культурно зумовлений і створений у межах певного ментального простору. Ментальний простір трактується як система уявлень, значень. Ці системи мають різне відношення до дійсності: вони ґрунтуються на основі життєвських і наукових фактів та коректуються за мірою надходження нових знань про світ. У кожної людини існує своя своєрідна інтерпретація кожного значення, вираженого в поняттях, конструктах, концептах, смислах.

Важливим механізмом інтерпретації є семіотизація. У процесі семіотизації відбувається означування реальності шляхом накладання на неї тих чи інших когнітивних структур, структурування й концептуалізація її, заглиблення у свій досвід із підключенням як внутрішніх, обумовлених особистісними можливостями, так і зовнішніх, наприклад інформаційних, джерел [5]. Особистість може використовувати як інтерпретативні схеми готові взірці. Такими можуть бути не тільки культурні взірці, які

служать механізмом підключення до культури, а й готові кліше, шаблони, які сформовані в попередньому досвіді й інколи без обдумувань накладаються на текст, незалежно від його змісту [5]. Отже, семіотизація відбувається на двох рівнях: рівні пасивного відображення реальності шляхом накладання на неї вже відомих когнітивних структур чи рівні конструювання реальності шляхом перетворення, реінтерпретації, трансформації її продуктивного, рефлексивного відображення.

Таким чином, в особистому досвіді людини можуть бути готові схеми реагування на складні ситуації, що буде забезпечувати їй готовність до вирішення, подолання таких ситуацій; тоді можна вести мову про фрустраційну толерантність. Однак вона може потрапляти в ситуації, які вимагають нових, нестандартних підходів до їх вирішення. У такому випадку отриманий досвід може навіть не стільки допомагати справлятися з фрустраційною ситуацією, скільки утруднювати процес її вирішення. Тому особистість повинна володіти продуктивною здатністю інтерпретації ситуації, що буде сприяти підвищенню психологічної стійкості до впливу фрустраторів.

В емпіричному дослідженні, у якому взяли участь 82 особи віком від 20 до 24 років, які навчаються в українських вищих навчальних закладах, було визначено співвідношення рівнів фрустраційної толерантності та семіотизації (продуктивної й пасивної). Способи семіотизації (продуктивний/пасивний) були спрогнозовані на основі показника когнітивної диференціації, рівень фрустраційної толерантності було визначено на основі коефіцієнта фрустраційної толерантності С. Розенцвейга. Поняття «когнітивна диференційованість», або «когнітивна складність» за Дж. Бієрі, означає «...здатність конструювати соціальну поведінку на основі численних параметрів» [10, с. 106].

На першому етапі дослідження за допомогою методики фрустрації С. Розенцвейга було виявлено осіб із різним рівнем фрустраційної толерантності. На другому етапі було визначено типові висловлювання-реакції досліджуваних на фруструючі ситуації шляхом підрахунку частоти появи судження у вибірці. З найбільш типових висловлювань-реакцій утворили шкали-антоніми, які набули статусу біполярних і градуальних вербальних шкал у формі семантичного диференціалу. Досліджуваним пропонувалося завдання здійснити оцінку ситуацій за семибальною шкалою. Метод семантичного диференціалу є найбільш вдалим для визначення когнітивної диференціації.

Психосемантика в гносеологічному аспекті стоїть на позиціях конструктивізму, який інтерпретує психічне відображення як моделювання множинних світів, які відображаються в суб'єктивному семантичному просторі. Отже, метод семантичного диференціалу належить до методів експериментальної психосемантики та є одним зі способів побудови суб'єктивних семантичних просторів. Цей метод дозволяє виміряти так зване конотативне значення – ті стани, що йдуть за сприйманням подразника й обов'язково передують усвідомленню операцій зі смислами. Метод спрямований на виявлення співвідношення та взаємодії значення й смислів, досліджуваних смислових зв'язків між об'єктами та становить комбінацію методу контрольованих асоціацій і процедури шкалування.

Техніка психосемантичного методу ґрунтується на механізмах синестезії. Вона отримала широке застосування в дослідженнях, пов'язаних зі сприйманням і поведінкою людини, аналізом соціальних установок та особистісних смислів. Задумом авторів методики було визначення математичним шляхом відмінностей в інтерпретації різних понять одним і тим же досліджуваним або одного й того ж поняття різними досліджуваними.

Показником організації психосемантичного простору ми обрали когнітивну диференційованість досліджуваних. Ми виходили з тих міркувань, що досліджувані, здатні до продуктивної семіотизації, застосовують диференційовану шкалу оцінок, створюють більш складні й багатомірні семантичні простори, застосовуючи когнітивні типи інтерпретації. Згідно з визначенням В. Похилька когнітивна диференційованість – це міра того, наскільки багатомірним є сприймання людиною цієї галузі досвіду. Останнє обмеження не випадкове, оскільки людина може бути когнітивно диференційованою в одній галузі й недиференційованою в іншій [8, с. 238]. Показники когнітивної диференційованості – надмірна диференційованість і біполярне оцінювання. Як надмірна диференційованість, так і біполярне оцінювання – це ті крайні показники, які навряд чи будуть сприяти фрустраційній толерантності. Існують дослідження, які доводять, що в осіб із дуже високим рівнем когнітивної диференційованості спостерігаються невротичні тенденції. Інші дослідження доводять, що людина з вищим ступенем когнітивної диференційованості більш лабільна, здатна брати до уваги більше аспектів реальності, швидше адаптується до ситуації, спроможна змінити свою думку відповідно до змін

умов навколишньої дійсності. Людина з нижчим ступенем когнітивної диференційованості не здатна швидко й адекватно реагувати на зміни.

У дослідженні ми виявили тенденції, які близькі до позиції дослідників, що говорять про існування зв'язку між когнітивною диференційованістю й адаптивністю, зокрема фрустраційною толерантністю.

Таблиця

Співвідношення рівнів фрустраційної толерантності й когнітивної диференційованості

Рівень фрустраційної толерантності	Когнітивна диференційованість			Разом (осіб)
	Висока	Середня	Низька	
Високий	11	10	–	21
Середній	8	22	6	36
Низький	–	8	17	25

У вибірці дослідження виявлено типовим середній рівень фрустраційної толерантності (44%), низький рівень визначено в 30%, а високий – у 26% опитаних. Як видно з таблиці, особи з високим рівнем фрустраційної толерантності здатні застосовувати диференційовану шкалу в оцінюванні об'єктів, для них характерним є багатомірне сприйняття ситуації. Такі показники дозволяють зробити припущення, що в осіб із високим рівнем фрустраційної толерантності переважають продуктивні рівні семіотизації в інтерпретації фруструючих ситуацій. Досліджувані, у яких виявлено низький рівень фрустраційної толерантності, переважно використовують двополюсну шкалу оцінок ситуації, їм складно побачити ситуацію з різних сторін, вони її або приймають, або заперечують. У таких осіб під час зіткнення зі складними ситуаціями, яких не було раніше в досвіді, буде спостерігатися вища фрустрованість, ніж у тих, які здатні до багатомірного сприйняття ситуації, продуктивної семіотизації. Відповідно, під час інтерпретації ситуації такими досліджуваними застосовується семіотизація на рівні пасивного відображення реальності шляхом накладання на неї вже відомих когнітивних структур. В осіб, у яких виявлено середній рівень фрустраційної толерантності, спостерігається тенденція до застосування когнітивної диференційованості, проте незначна. Таким особам складно диференційовано оцінювати різні об'єкти, вони переважно застосовують трьох- чи чотирихобальну шкалу. Ця група осіб потребує більш детального дослідження.

Висновки з проведеного дослідження.

Фрустраційна толерантність розглядається як психологічна стійкість до негативного впливу складних для індивіда (фруструючих) ситуацій. Важливим чинником формування фрустраційної толерантності особистості є здатність особистості до інтерпретації, оцінки ситуації. Основним механізмом інтерпретації є семіотизація як означування реальності шляхом накладання на неї тих чи інших когнітивних структур, структурування та її концептуалізація. В осіб із високим рівнем фрустраційної толерантності спостерігається здатність до когнітивної диференціації фруструючих ситуацій, тоді як у групи людей із низьким рівнем фрустраційної толерантності – несформованість здатності до багатоспектного сприйняття ситуації, що й знижує стійкість до фруструючих впливів. Отримані результати дозволяють робити припущення про зв'язок між рівнем фрустраційної толерантності та рівнем когнітивної диференційованості індивіда. Застосування процедури факторного аналізу дозволить визначити провідні рівні семіотизації (продуктивний, пасивний) в осіб із різним рівнем фрустраційної толерантності, що буде перспективою нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асейкина Л.С. Формирование фрустрационной толерантности у иностранных студентов на начальном этапе обучения с позиции компетентностного подхода / Л.С. Асейкина // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. научно-методич. ст. / Моск. психол. социальный ин-т. – М. ; Воронеж : Мод ЭК, 2005. – С. 50–73.
2. Бардиер Г.Л. Смысловые подходы к определению толерантности / Г.Л. Бардиер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.antiracism.ru/doc/publ_089.doc.
3. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии. – 1967. – № 6. – С. 38–58.
4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман – М. : Языки русской культуры, 1999. – 464 с.
5. Чепелева Н.В. Проблемы психологической герменевтики : [монография] / Н.В. Чепелева. – К. : Издательство Национального педагогического университета имени Н.П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
6. Менделевич В.Д. Когнитивное оценивание, фрустрационная толерантность и стрессоустойчивость / В.Д. Менделевич // Менделевич В.Д. Неврология и психосоматическая медицина / В.Д. Менделевич, С.Л. Соловьёва [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.psycho-ok.ru/lib/mendelevich/pnr/pnr_08.html.
7. Попик Ю.В. Формування фрустраційної толерантності у менеджерів освіти в умовах спільної діяльності : дис. ... канд. психол. наук / Ю.В. Попик. – К., 2008. – 253 с.
8. Похилько В.И. Когнитивная дифференциация / В.И. Похилько // Общая психодиагностика / под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 238–240.
9. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими: тренинг толерантности для подростков / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. – М. : Генезис, 2000. – 125 с.
10. Франселла Ф. Новый метод исследования личности / Ф. Франселла, Д. Баннистер. – М. : Прогресс, 1987. – 234 с.
11. Ellis A. Overcoming resistance: A rational emotive behaviour therapy integrative approach / A. Ellis. – New York : Springer, 2002. – 294 p.